

Վերապատրաստող կազմակերպություն
«Շիրակի ուսուցիչների միություն» գիտակրթական կենտրոն ՀԿ

Ավարտական հետազոտական աշխատանք

Թեմա՝ Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացություններ
Առարկա՝ Հայոց լեզու և գրականություն
Դպրոց՝ Գյումրի, թիվ 4 հիմնական դպրոց /ՊՈԱԿ/

Կատարող՝ Հեղինե Ակուլյան

Ղեկավար՝ Կարինե Ալեքսանյան

ԳՅՈՒՄԴԻ 2023թ.

Բովանդակություն

Ներածություն -----	3
Գլուխ առաջին: Խաչվող հասկացությունների ընձեռած հնարավորությունները-----	5
Գլուխ երկրորդ: Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունների արտացոլումը «Յայոց լեզու և գրականություն» առարկայի մեջ -----	13-
Եզրակացություն -----	14
Օգտագործված գրականության ցանկ -----	15

Ներածություն

Ժամանակակից կրթակարգում շատ փոփոխություններ են կատարվել և դեռ ակնկալվում են: Այսօր կարևորվում և խրախուսվում է նյութի նորովի մատուցումը: Հանրակրթական դպրոցի ուսուցիչներն ամեն տարի մասնակցում են վերապատրաստման դասընթացների, որտեղ քննարկվում են դասավանդման ժամանակակից մեթոդներ և հնարներ: Նոր մեթոդը նորովի մտածելու և գործելու հնարավորություն է տալիս մեզ: Որքան առաջընթաց, նույնքան ձև և կերպ: Եվ ուսուցչի առջև խնդիր է դրվում. ի՞նչ սովորեցնել, ինչպե՞ս սովորեցնել, ինչու՞ սովորեցնել: Յուրաքանչյուր ուսուցիչ գիտի, թե ինչ է սովորեցնելու, բայց առավել բարդ է ինչպես սովորեցնելը: Ուսուցիչը պետք է կարողանա նոր մեթոդներն ու հնարները օգտագործել այնպես, որ նպաստի աշակերտների մտածողության զարգացմանը, ինքնուրույն և համագործակցաբար աշխատելու կարողություններ ձևավորի, ապահովի բոլոր սովորողների ներգրավվածությունը: Անհրաժեշտ է հանգամանակից ուսումնասիրել, հետազոտել խաչվող հասկացությունները, պարզաբանել նրանց փոխկապակցումը ուսուցման գործընթացին և իմ դասավանդած առարկաներին՝ հայոց լեզվին և գրականությանը: Հետազատվող աշխատանքի նպատակն է բացահայտել՝ Ինչպե՞ս են խաչվող հասկացություններն օգնում սովորողին փոխկապակցելու տարբեր առարկաներից ձեռք բերած գիտելիքները աշխարհի ամբողջականությունն ըմբռնելու նկատառումով: Ի՞նչ դեր ունեն խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունները առարկայի դասավանդման ընթացքում: Ինչո՞վ են նպաստում առարկայի մատուցած նյութի յուրացմանը: Վերոնշյալ նպատակներից բխող խնդիրներն են՝ Ի՞նչ է խաչվող հասկացությունը: Ի՞նչ կապ կա խաչվող հասկացության և հայոց լեզվի ու գրականության միջև:

Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացություններ Հայոց (մայրենի) լեզվի, գրականության, հայ գրականության դասավանդումը բացառիկ դեր ունի անհատի, պետականամետ հայ քաղաքացու արժեքային համակարգի, նրա բարոյական նկարագրի ձևավորման գործում: Հայոց լեզվի և գրականության դասավանդման ընթացքում մշակվում և ամրապնդվում է այն դիրքորոշումը, որ մայրենի լեզուն՝ որպես ՀՀ պետական լեզու, անկախ պետականության պահպանման, զարգացման կարևորագույն երաշխիքն է, որը անփոխարինելի դեր ունի ինչպես հենց իր՝

սովորողի, այնպես էլ ողջ հայ ժողովրդի կյանքում: Սովորողը հայոց լեզվից, գրականությունից գիտելիք, որոշակի հմտություններ ձեռք բերելով հանդերձ՝ ուսումնասիրում է իր մայրենի լեզուն՝ որպես իր ինքնության բացահայտման և դրսևորման, որպես հաղորդակցման և համագործակցության, որպես այլ ոլորտներից գիտելիք ձեռք բերելու, օտար լեզու սովորելու անփոխարինելի միջոց: Մայրենի լեզվի, գրականության ուսումնասիրությունը ձևավորում է որոշակի վերաբերմունք և դիրքորոշում հայեցի ոգու, ազգային արմատների պահպանման և ամրապնդման համար, ինչպես նաև հնարավորություն է տալիս խորությամբ ընկալելու հայ մարդու արժեքային համակարգը, ժողովրդի կենցաղը, նիստուկացը, հավատալիքները, ավանդույթները, սովորույթները: Ազգային ոգին և մշակույթը արժևորելու, գնահատելու, պահպանելու, հաջորդ սերնդին փոխանցելու պատրաստակամությամբ և գործուն մասնակցությամբ դաստիարակվում է հայրենասեր, պետական մտածողություն ունեցող, օրինապահ, բարեկիրթ, ներդաշնակ զարգացած անձնավորություն, որը պատրաստ է սովորելու ողջ կյանքի ընթացքում: 1 Վերոնշյալ հատվածում արժևորելով հայոց լեզվի և գրականության դերը՝ փորձենք բացահայտել խաչվող հասկացությունների կարևորությունը նյութի ուսուցման ընթացքում: Լեզուն և գրականությունը ուսումնասիրելու ընթացքում զարգանում են սովորողի քննադատական մտածողությունը, ստեղծարարությունը, հաղորդակցվելու, դասարաններ համագործակցելու, ցանկացած միջավայրում իրեն լիարժեքորեն դրսևորելու կարողությունները: Այս կարողությունները զարգացնելուն կնպաստեն նաև խաչվող հասկացությունները: Հայոց լեզվի և գրականության ուսուցման և ուսումնառության գործընթացը այլ առարկայախմբերի ոլորտների հետ համադրելու, գիտելիքը կյանքին կապելու, դրա կիրառության տեղը ցույց տալու, աշխարհի միասնականության ըմբռնումն ապահովելու, սովորողների քննական մտածողությունը զարգացնելու համար առանձնացվել են խաչվող կամ ընդհանրական ութ հասկացություններ: Դրաք են՝ օրինաչափություն, պատճառ և հետևանք, կառուցվածք և գործառույթ, կայունություն և փոփոխություն, անհատներ և հարաբերություններ, ժամանակ և տարածություն, անհատական և մշակութային արժեհամակարգ, փոփոխություն և զարգացում:

Գլուխ առաջին: Խաչվող հասկացությունների ընձեռած հնարավորությունները:

Օրինաչափություն նկատվում է բոլոր ոլորտներում, հանդիպում է ամենուր, կանոնավոր կառուցվածքներում, կրկնվող պատահարներում և հարաբերություններում, գիտական և լեզվական համակարգում, մշակույթի ոլորտում: Օրինաչափությունը տեսնելու և ճանաչելու առաջին քայլերից մեկը դասակարգումն է, որն իրականացվում է նմանությունների ու տարբերությունների բացահայտման արդյունքում:

Պատճառ և հետևանք: Պատճառահետևանքային կապերի ուսումնասիրության նպատակներից մեկն այն է, որ սովորողները հետևանքներն ուսումնասիրեն նույնիսկ այն դեպքերում, երբ դրանք դուրս են մարդու վերահսկողությունից: Կարևոր նպատակներից է նաև, որ սովորողները գիտական պատճառահետևանքային կապերը տարբերեն ոչ գիտականից: Ուսումնառության արդյունքում նրանք «ինչպե՞ս, ինչո՞ւ» հարցերից պետք է կարողանան անցնել «Ի՞նչը դարձավ դրա պատճառը, ի՞նչ պայմաններ կային» հարցերի պատասխանները որոնելուն: 3. Կառուցվածք և գործառույթ Գործառույթը կարելի է բացատրել կառուցվածքով, իսկ կառուցվածքը կարելի է բացատրել՝ ելնելով գործառույթից: Լեզվական-քերականական, բնական և արհեստական համակարգերի գործունեությունը մասերի փոխադարձ կապերով է պայմանավորված: Կառուցվածքը էական դեր ունի գրական երկի ուսումնասիրության գործընթացում, երբ բացահայտվում է, թե ինչպես է կառուցել հեղինակը իր երկը, մասերից յուրաքանչյուրն ինչ դեր ունի հեղինակի մտքերը, որոշակի հույզեր, զգացումներ տեղ հասցնելու առումով:

Կայունություն և փոփոխություն: Կայունությունը վիճակ է, որի ժամանակ համակարգի, հասարակարգի, մշակույթի տվյալ երևույթի առկայությունը համեմատաբար անփոփոխ է մնում: Կայունության և փոփոխության քննարկումների նպատակներից մեկը կարող է լինել, թե ինչու է դա փոփոխվում, ինչու դա այդպես չէ: Սովորողները պետք է հանգեն այն մտքին, որ կայունությունն ու փոփոխությունը կապված են միմյանց հետ և պետք է կարողանան բացատրել այդ կապերը: 5.Անհատներ և հարաբերություններ Այս կարողունակությունը քննելիս սովորողը

կրնկալի, որ մարդկային հասարակությունը կազմված է անհատներից, որոնք պատմության հոլովությունում կարևոր դերակատարություն են ունենում, հաճախ նաև ազդում են դրա զարգացման գործընթացի վրա: Բայց կան նաև միլիոնավոր մարդիկ, որոնք ապրում են Երկիր մոլորակի վրա, աշխատում են, բարիք են ստեղծում: Այս առումով կարևոր է, որ սովորողը հասկանա, թե ո՞վ է ինքը, ինչ դեր ունի այս համայնքում, և ովքեր են մենք-ը: Ինքը այդ ընդհանուրի մեջ ինչ անելիք ու գործառույթ ունի, ինչպես պիտի վերաբերվի ուրիշ մարդկանց: Սովորողը նշանավոր մարդկանց՝ գիտնականներ, գյուտարարներ, ծովագնացներ, օդագնացներ, գրողներ, նկարիչներ, երաժիշտներ և այլք, կենսագրության ուսումնասիրությամբ սովորում է հասկանալ նախ՝ ինքն իրեն, ապա նաև այլ մարդկանց, արժևորել ինքն իրեն, իր զգացումները, ապրումները, միևնույն ժամանակ հասկանալ և արժևորել այլ մարդկանց, նրանց ապրումները, աշխարհայացքը և տեսակետները: Սա հնարավորություն կտա ըմբռնելու, որ հասարակության մեջ ապրող ամեն մարդ անհատականություն է, ունի միայն իրեն հատուկ նկարագիր և առանձնահատկություններ, բայց այս ամենով հանդերձ՝ արժանի է հոգատար վերաբերմունքի, խնամքի և ապրումակցման, որն էլ կհանգեցնի բարոյական նկարագրի ձևավորման և բարեվարքության գիտակցման: Իսկ այս ամենին հետևում են առողջ հարաբերություններ հաստատելու, համագործակցելու կարողությունների ձևավորումը և զարգացումը, որոնք մարդուն հնարավորություն կտան ճիշտ հաղորդակցվել, որն էլ ապագա բարեկեցության հիմքն է:

.Ժամանակ և տարածություն: Այս հասկացություններն ուսումնասիրելիս կարևորվում են որտե՞ղ և ե՞րբ հարցերը: Սովորողներն ուսումնասիրում են տարբեր մարդկանց կենցաղը, նրանց անձնական պատմությունները որոշակի ժամանակաշրջանի, վայրի տիրույթում, նրանք սովորում են ուսումնասիրել իրենցից առաջ ապրած մարդկանց կյանքը, պատմական տվյալ ժամանակաշրջանը, նրանց ձեռքբերումները և քաղաքակրթության մեջ ունեցած նշանակալի դերը: Ժամանակի և տարածության ըմբռնումը խիստ կարևոր է գրական երկ, ցանկացած տեքստ ուսումնասիրելիս, քանի որ դրանցում մշտապես առկա են ժամանակի և տարածության հարաբերակցությունը:

7. Անհատական և մշակութային արժեհամակարգ: Այս ընդհանրական հասկացության ուսումնասիրության ընթացքում սովորողները փորձում են պատասխանել այն հարցին, թե ինչ է ստեղծարարությունը, որն է դրա դերը, նպատակը կամ ինչ հիմնախնդիրների լուծումներ է առաջարկում ամեն մարդու կյանքի համար: Սովորողները ուսումնասիրում են այն ուղիները, որոնցով մենք աստիճանաբար բացահայտում, ապա նաև արտահայտում ենք գաղափարներ, համոզմունքներ, հասնում ենք որոշակի եզրահանգումների: Ստեղծարարության գաղափարը արմատավորվում և պարուրաձև բարձրանում է դպրոցի բոլոր աստիճաններով ոչ միայն իբրև տեսություն, այլ որպես գործընթաց:

8. Փոփոխություն և զարգացում Այս հասկացությունները կիրառելիս սովորողը պիտի փորձի հասկանալ և պատասխանալ հետևյալ հարցերին, թե ինչ է փոփոխությունը և ինչ է զարգացումը: Բնության երևույթները, տարրերը, մարդու կյանքը հասարակության մեջ անընդհատ նկատելի և աննկատ փոփոխությունների են ենթարկվում: Մարդը սովորում է ընդունել այդ փոփոխությունները, իսկ ավելի հաճախ՝ օգուտ քաղել դրանցից, փոփոխել և բարելավել ինչպես իր, այնպես էլ համայնքի կյանքը՝ դրանով հիմք դնելով նոր առաջընթացի և հասնելով զարգացման մի նոր աստիճանի: Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունները հնարավորություն կտան աշակերտին նույն երևույթը հետազոտել տարբեր դիտանկյուններից, ինչպես նաև ըմբռնել աշխարհի միասնականությունը: Ստորև ներկայացնում ենք աղյուսակ, որն ավելի մատչելի կդարձնի հասկացությունների ընկալումը և յուրացումը:

Գլուխ երկրորդ: Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունների արտացոլումը առարկայի բովանդակության մեջ

Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունները ընձեռում են մի շարք հնարավորություններ: Մասնավորապես նույն երևույթները հետազոտել տարբեր տեսանկյուններից, ըմբռնել աշխարհի միասնականությունը և ամբողջականությունը, զարգացնել վերլուծական միտք և քննական մտածողություն, իրականացնել տարբեր նախագծեր և հետազոտական աշխատանքներ, նպաստել վերջնարդյունքների ապահովմանը: Քննարկենք դրանք առանձին-առանձին: Օրինաչափությունը նկատվում է բոլոր ոլորտներում, հանդիպում է ամենուր, կանոնավոր կառուցվածքներում, կրկնվող պատահարներում և հարաբերություններում, գիտական և լեզվական համակարգում, մշակույթի ոլորտում և այլն: Օրինաչափությունը տեսնելու և ճանաչելու առաջին քայլերից մեկը դասակարգումն է, որն իրականացվում Օրինաչափություն Կանոնավոր կառույցներում կրկնվող երևույթ Դասակարգում՝ նմանությունների և տարբերություններ ի բացահայտման արդյունքում Վերլուծական մտածողության զարգացում նմանությունների ու տարբերությունների բացահայտման արդյունքում: Ինչն էլ նպաստում է վերլուծական, քննական մտածողության զարգացմանը: Մարդիկ ունակ են տեսնելու և ցույց տալու օրինաչափությունները: Փոքրերը սկսում են օրինաչափություններ նկատել շատ ավելի վաղ, քան սկսում են հաճախել դպրոց: Նրանք, օրինակ, նկատում են, որ Արեգակը և Լուսինը երկնքում հայտնվում են օրվա տարբեր ժամերին: Դպրոց հաճախելիս նրանք սովորում են ճանաչել, դասակարգել դիտվող երևույթների օրինաչափությունները: Ցածր դասարաններում սովորողները կարող են ճանաչել տարվա եղանակների փոփոխության օրինաչափությունները, կարող են հետազոտել այն բնութագրիչները, որոնք թույլ են տալիս դասակարգելու բառերը ըստ կազմության, ձևախմբման կամ խոսքիմասային առանձնահատկության, կենդանիները (օրինակ՝ կաթնասուններ, ձկներ, միջատներ), բույսերը (օրինակ՝ ծառեր, թփեր, խոտ), նյութերը (օրինակ՝ փայտ, քար, մետաղ, պլաստիկ): Այդ դասակարգումներն ավելի ճշգրիտ կարող են դառնալ բարձր դասարաններում, երբ սովորողները կսկսեն ուսումնասիրել դրանց փոփոխության օրինաչափությունները, օրինակ՝ բույսերի աճի արագությունները տարբեր պայմաններում, բառերը

ստուգաբանելու, բառեր փոխառելու և տվյալ լեզվում կիրառելու, գեղարվեստական երկերը քննելու, վերլուծելու, համադրելու գործընթացը և այլն: Լեզվի և քերականության մեջ օրինաչափությունը դրսևորվում է նույն կանոնին ենթարկվող բառերի, բառակապակցությունների և նախադասությունների ձևով: Օրինակ՝ միավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է –եր, իսկ բազմավանկ բառերինը՝ –ներ վերջավորությամբ: Միայն արմատից բաղկացած բառը կոչվում է պարզ բառ: Միայն ենթակայից և ստորոգյալից կազմված նախադասությունը կոչվում է պարզ համառոտ նախադասություն: Դասապրոցեսին օրինաչափությունն առավել տեսանելի դարձնելու նպատակով կարելի է գործածել մի շարք հնարներ և մեթոդներ՝ Ֆրայելի մոդելը, Վենի դիագրամը, համեմատական աղյուսակները, որոնցից կընտրենք Ֆրայելի մոդելը: Գրականության դասավանդման ընթացքում ևս ի հայտ են գալիս օրինաչափություններ: Ինչպես գիտենք, չափածոն ունի առանձնահատուկ կառուցվածք, ուստի առանձնացվում են բանաստեղծական կայուն ձևեր՝ գազել, սոնետ, տրիոլետ, քառյակ, հայրեն և այլն: Ներկայացնենք Վ. Տերյանի «Հրաժեշտի գազել» բանաստեղծությունը: Գազելը գրվում է երկտող տներով, առաջին տան երկու տողերի մեջ կրկնվող երկրորդ կիսատողը նույնությամբ կրկնվում է հաջորդ տների երկրորդ տողերում: Կրկնվող կիսատողը խտացնում է բանաստեղծության ամբողջ իմաստը : Գազելի կառուցվածքը տեսանելի դարձնելու միտումով կիրառենք գույնի խորհրդանիշը՝ կապ հաստատելով նաև կերպարվեստ առարկայի հետ:Սովորողը նյութն ուսումնասիրելուց հետո կփորձի գունավորել կրկնվող հատվածները՝ այն տեսանելի դարձնելու նպատակով: Ամեն վայրկյան սիրով տրտում ասում եմ ես մնաս բարով. Բորբ արևին իմ բոց սրտում ասում եմ ես մնաս բարով: Մնաք բարով, ասում եմ ես, բոլոր մարդկանց՝ չար ու բարի, Տանջվող ու որբ Աղամորդուն ասում եմ ես մնաս բարով: Մնաք բարով ասում եմ ես ընկերներիս՝ մոտ ու հեռու, Ոստիներին՝ չար ու արթուն ասում եմ ես մնաք բարով:

Պատճառ և հետևանք Բնության մեջ, մարդկանց, ազգերի հարաբերություններում, գեղարվեստական երկերում, արվեստի գործերում, երաժշտական ստեղծագործություններում մշտապես կարելի է հանդիպել այս հասկացություններին: Ամեն պատճառ հետևանք կամ հետևանքներ կարող է ունենալ: Պատճառահետևանքային կապերի մասին ուսուցման նպատակներից մեկը այն է, որ

սովորողները հետևանքները ուսումնասիրեն նույնիսկ այն դեպքերում, երբ դրանք դուրս են մարդու վերահսկողությունից: Կարևոր նպատակներից է նաև, որ սովորողները գիտական պատճառահետևանքային կապերը տարբերեն ոչ գիտականից: Սովորողները ուսումնառության արդյունքում «ինչպե՞ս դա տեղի ունեցավ», «ինչո՞ւ դա տեղի ունեցավ» հարցերից պետք է կարողանան նշել «ի՞նչը ստիպեց, որ տեղի ունենա», «ի՞նչ պայմաններ էին դրա համար անհրաժեշտ» հարցերին: Դրանք հանդիպում են ամենուր, կանոնավոր կառուցվածքներում, կրկնվող պատահարներում և հարաբերություններում, օրինակ՝ ծաղիկների, փաթիլների կառուցվածքում, տարվա եղանակների հերթագայության մեջ: Բարձր դասարաններում սովորողները պետք է կարողանան այսօրինակ հարցերին պատասխանել իրենց հայտնի գիտական տեսությունների հիման վրա, այսինքն՝ գիտական բացատրություններ տալ: Պատճառահետևանքային կապերը բացահայտելը և ըմբռնելը կարևոր են վերլուծական շարադրանքներ գրելիս: Կարելի է ցանկացած ստեղծագործության, լեզվական երևույթի, ինչպես նաև բնագիտական և հասարակագիտական առարկաների տիրույթում ցույց տալ պատճառահետևանքային կապերը: Հայոց լեզվի և գրականության մեջ կապն ուսումնասիրելու համար կարելի է կիրառել հարց ու պատասխան, ապագայի անիվ, մտքերի քարտեզագրում և այլ մեթոդներ: Օրինակ՝ 1. Որմնախորշի՝ սարդոստայնով պատված անկյուններից մեկում սրբապատկեր էր դրված: Եթե հատկացուցչի և հատկացյալի միջև ընկնում է գոյական կամ դերանուն պարունակող որոշիչ բառակապակցություն կամ դերբայական դարձված, հատկացուցչի վրա դրվում է բութ:(Կիրառելի է հարց ու պատասխան մեթոդը): 6 2. Հրանտ Մաթևոսյանի «Կանաչ դաշտը» պատմվածքի հիմքը գոյամարտն է հանուն կեցության: Նմուշ՝ Ապագայի անիվ Ապագա Անցյալ 6 Հովի. Բարսեղյ ան, Փ. Մեյ թիխանյ ան, Հայ ոց լ եգու 8, էջ 98: Պրոբլեմ Գոյամարտ Ապրելու իրավունք Սոված ձագուկներ Գայլի ձագերը սոված մնացին Քուռակը փրկվ է ց Մայր ձին սատկեց Պայքար հանուն իր ձագուկի կյանքի 12 3. Կառուցվածք և գործառույթ Գործառույթը կարելի է բացատրել կառուցվածքով, իսկ կառուցվածքը կարելի է բացատրել՝ ելնելով գործառույթից: Լեզվական-քերականական, բնական և արհեստական համակարգերի գործունեությունը մասերի փոխադարձ կապերով է պայմանավորված: Օրինակ՝ հայերենի նախադասության

կառուցվածքի իմացությունը հնարավորություն է տալիս արտահայտել մտքեր, այսինքն՝ լեզվի շատ կարևոր գործառույթին անդրադառնալ: Կառուցվածքը էական դեր ունի գրական երկի ուսումնասիրության գործընթացում, երբ բացահայտվում է, թե ինչպես է կառուցել հեղինակը իր երկը, մասերից յուրաքանչյուրն ինչ դեր ունի հեղինակի մտքերը, որոշակի հույզեր, զգացումներ տեղ հասցնելու առումով: Ցանկացած տեքստ ունի որոշակի կառուցվածք: Աշակերտին ցույց տալով դրա մասերը և ամեն մասի դերը տեքստի կառուցվածքում՝ սրա նմանությամբ նույն հասկացությունները կարելի է ցույց տալ նաև այլ առարկաների ոլորտում: Լեզուներից նրանք կարող են ուսումնասիրել, թե ինչպես են բառերը՝ որպես լեզվական միավորներ, կապվում միմյանց և կերտում որոշակի կառուցվածք՝ նախադասություն: Բարձր դասարաններում սովորողները սկսում են իրենց գիտելիքները կիրառել անձանոթ երկույթների բացատրելու, սեփական տեքստը կազմելու համար: Որևէ իրողության, հասկացության կառուցվածքը և գործառույթը տեսանելի դարձնելու համար կարելի է կիրառել մտքերի քարտեզագրում, մտազրոհ մեթոդները, հոսող գծապատկերը, ծառ գծապատկերը, MindMap գործիքը և այլն: Նմուշ՝ 1. Նախադասության կառուցվածքը: Կառուցվածք և գործառույթ Փոխկապվածություն Սեփական տեքստեր կազմել Գիտելիքը կիրառել անձանոթ երկույթը բացատրելու համար Հոսող գծապատկեր 2. Դիպաշարն ունի բաղկացուցիչ հինգ մաս՝ նախադրություն, հանգույց, գործողության զարգացում, գազաթնակետ, լուծում (կարելի է պատկերել մտազրոհով): 4. Կայունություն և փոփոխություն Բնական գիտությունների, մաթեմատիկայի, հասարակագիտության, գեղարվեստական գրականության մեջ, արվեստում կարելի է ցույց տալ, թե ինչպես են տեղի ունենում փոփոխությունները բնության մեջ, տեխնիկայում, մարդկության պատմության ընթացքում, գրական կերպարների հոգեբանության մեջ, իրականության արտացոլման զանազան ձևերում և այլն: Ամենատարբեր փոփոխությունները հանգեցնում են առաջընթացի և զարգացման: Կայունությունը վիճակ է, որի ժամանակ համակարգի, հասարակարգի, մշակույթի տվյալ երկույթի առկայությունը համեմատաբար անփոփոխ է մնում: Օրինակ՝ Հայերենի լեզվական համակարգը կայուն է, ունի որոշակի օրինաչափություններ, և լեզու սովորելիս մարդն օգտվում է այդ կայուն համակարգից, իսկ փոփոխությունները, բառերի

ձևափոխումները օգնում են մարդուն վերադառնալու լեզվական համակարգին և գործնականում կիրառելու այն: Կայունությունը և փոփոխությունը կարելի է ցույց տալ տարբեր առարկաների ոլորտում: Կրկնվող երևույթները նույնպես կարելի է դիտարկել որպես կայուն վիճակ, օրինակ՝ Երկրի պտույտը Արեգակի շուրջը: Կայունության և փոփոխության քննարկումների նպատակներից մեկը կարող է լինել, թե ինչն է դա փոփոխվում, ինչն է դա այդպես չէ: Սովորողները պետք է հանգեն այն մտքին, չնչյուն Բառ Բառակապակցու թյուն Նախադասու թյուն որ կայունությունն ու փոփոխությունը կապված են միմյանց հետ և պետք է կարողանան բացատրել այդ կապերը: Օրինակ՝ 1. Հայերենի լեզվական համակարգը կայուն է, ունի որոշակի օրինաչափություններ, և լեզու սովորելիս մարդն օգտվում է այդ կայուն համակարգից, իսկ փոփոխությունները, բառերի ձևափոխումները օգնում են մարդուն վերադառնալու լեզվական համակարգին և գործնականում կիրառելու այն: 2. Գրական կերպարների հոգեբանության մեջ կատարվող փոփոխությունները: Կայունություն և փոփոխություն երևույթը կարելի է բացահայտել T-աձև, M-աձև աղյուսակների, քառաբաժան, գրառումների օրագիր մեթոդների միջոցով: Նմուշ՝ Ալ. Շիրվանզադեի «Քառս» վեպում Ալիմյան եղբայրների կերպարային փոփոխությունները: Գրառումների օրագիր Կերպար Մեկնաբանություն Անցյալ Ներկա 1. Սմբատ Ալիմյան Ազատամիտ հովերով տարված երիտասարդ Փողապաշտ բուրժուա 2. Միքայել Ալիմյան «Ոսկի երիտասարդության» ներկայացուցիչ ազնիվ, ճշմարտախոս երիտասարդ:

Անհատներ և հարաբերություններ: Մարդկային հասարակությունը կազմված է անհատներից, որոնք պատմության մեջ կարևոր դերակատարություն են ունենում, հաճախ նաև ազդում են դրա զարգացման գործընթացի վրա: Բազմաթիվ մարդիկ էլ պարզապես ապրում և արարում են: Այս առումով կարևոր է, որ սովորողը հասկանա, թե ո՞վ է ինքը, ինչ դեր ունի այս համայնքում, և ովքեր են մենք-ը: Ինքը այդ ընդհանուրի մեջ ինչ անելիք ու գործառույթ ունի, ինչպես պիտի վերաբերվի ուրիշ մարդկանց: Ո՞վ եմ ես: Ո՞վ ենք մենք: Երբ սովորողն ուսումնասիրում է նշանավոր մարդկանց կենսագրությունները, սովորում է ճանաչել, հասկանալ ինքն իրեն և այլոց, արժևորել, հարգել իր և շրջապատողների զգացումները, աշխարհայացքը, տեսակետները: Այս ամենը կարևոր են բարոյական նկարագրի ձևավորման,

բարեվարքության զարգացման համար, ինչպես նաև համագործակցային կարողությունների ձևավորման գործընթացում: Նշանավոր անհատների կենսագրություններն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է շեշտը դնել նրանց բարոյական կերպարի, հասարակության և պատմության առաջընթացն ապահովող գործունեության վրա: Այստեղ ևս կիրառելի են որոշ հնարներ, մեթոդներ, որոնք կհեշտացնեն սովորողի աշխատանքը՝ գրառումների օրագիրը, կանխագուշակումների աղյուսակը, T-աձև աղյուսակը, գրույցի մեթոդը, բանավեճը, գրավոր և բանավոր վերլուծական շարադրանքները և այլն:

Ժամանակ և տարածություն: Կյանք, համոզմունք, արժեհամակարգ, առողջություն, փոխհարաբերություն, մշակութային ընդհանրություն և տարբերություն, հարգանք, հանդուրժողականություն Այս հասկացություններն ուսումնասիրելիս կարևոր են որտեղ՝ և ե՞րբ հարցերը: Երբ սովորողներն ուսումնառության ընթացքում ուսումնասիրում են տարբեր ժողովուրդների կենցաղը, պատմությունը որոշակի ժամանակաշրջանում և վայրում, նրանց ձեռքբերումները, քաղաքակրթության զարգացման գործընթացում ունեցած դերը, ըմբռնում են ժամանակի և տարածության կապը: Ժամանակի և տարածության ըմբռնումը խիստ կարևոր է գրական երկ, լեզվական համակարգի շատ կարևոր իրողություններն ուսումնասիրելիս, որտեղ կարևորվում է նաև միջառարկայական կապը: Օրինակ՝ մակբայների՝ ժամանակ, տեղ և գործողության այլ հատկանիշներ դրսևորելու առանձնահատկությունները, բայի խոնարհման հարացույցում ժամանակի դրսևորումները, հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, պատմավեպերը ուսումնասիրելիս և այլն: Անհրաժեշտ է ուշադրության արժանացնել նաև մեթոդների ընտրությունը: Կիրառելի են ծառ գծապատկեր, մտքի քարտեզագրում, կենտրոններով աշխատանք, շրջված դասարան հնարներն ու մեթոդները:

Եզրակացություն

Մեր կատարած աշխատանքի արդյունքում եկանք այն եզրահանգման, որ խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունները առանցքային գաղափարներ են, որոնք ընդհանրական են տարբեր գիտությունների համար և օգնում են սովորողներին միավորելու տարբեր առարկաներից ձեռք բերած գիտելիքները աշխարհի մասին ամբողջական պատկերացման շրջանակներում: Խաչվող կամ ընդհանրական հասկացությունները հնարավորություն են տալիս՝ նույն երևույթը դիտարկել տարբեր տեսանկյուններից, ըմբռնել աշխարհի ամբողջականությունը և միասնականությունը, զարգացնել վերլուծական միտքն ու քննական մտածողությունը, տարբեր նախագծեր և հետազոտական աշխատանքներ իրականացնել: Գիտակցում ենք նաև, որ ուսուցիչն ազատ է իր գործունեության ընթացքում և իր սաների հետ աշխատելիս ունակ է գտնելու և կիրառելու միջառարկայական այլ հասկացություններ, փոխադարձ կապեր:

Օգտագործած գրականության ցանկ

1. Հանրակրթության «Մայրենի», «Հայոց լեզու», «Գրականություն» և «Հայ գրականություն» առարկաների փորձնական չափորոշիչ և ծրագրեր 1-12-րդ դասարաններ
2. Հովհ. Բարսեղյան, Փ. Մեյթիխանյան, Հայոց լեզու 7, էջ 22:
3. Դ. Գուրջինյան, Թ. Ալեքսանյան, Ա. Գալստյան, Մայրենի 6, էջ 88:
4. Հովհ. Բարսեղյան, Փ. Մեյթիխանյան, Հայոց լեզու 8, էջ 74:
5. Դ. Գասպարյան, Գրականություն 8, էջ 233, 234:
6. Հովհ. Բարսեղյան, Փ. Մեյթիխանյան, Հայոց լեզու 8, էջ 98: